

Costache Conachi și Tragedia lui Lentor

Lentor apare în literatura română numai odată, în unire cu numele lui Alecu Beldiman: Se zice că Beldiman ar fi tradus tragedia cu acest nume ¹⁾.

Dar dacă traducătorul va fi Conachi?

Despre Beldiman au scris mai pe urmă d. N. Iorga în *Istoria literaturii* ²⁾ și d. Ovid Densusșianu în cursul său universitar ³⁾. Amândoi s'au întemeiat pe un articol al d-lui I. Tanoviceanu ⁴⁾ despre traducătorul de la 1803 al *Menecunilor* lui Regnard. Decît, acel articol nu este mulțămitor.

Despre tragedia lui Lentor, despre care vorbesc acum, d. Tanoviceanu zisese: „Noi mai posedăm un manuscris în versuri, intitulat *Tragodia lui Lentor 1825*, pe care *până la proba contrară* îl atribuim tot lui Al. Beldiman⁴⁾. Motivele *sale* pentru atribuire însă—nu ni se spun.

Anul 1825 trebuie să cază în fața manuscriptului de la Academie, cu No. 2661, care este o copie făcută în 1819 (în Iulie), de un Ioaniță Stamatii. Acest manuscript a trecut mai apoi în posesiunea unui Ioan Bovilă stolnicul. No. 2739 este o copie de la 1827 și-a fost a lui Costache Carp. Celelalte sunt mai tîrzii, din 1833, 1834 și 1837, al lui G. Capșa. În tot cazul originalul trece în susul vremii cel puțin dincolo de Iulie 1819: Dacă aparține lui Conachi, el datează dar dintr'o epocă în care poetul poate nu era încă deplin maestru, judecat firește în comparație cu sine însuși, nu cu alți scriitori.

De ce să cred însă că poate logofătul Conachi este traducătorul *Tragodiei* lui Lentor? Față cu lipsa măcar și a unei ușoare umbre de argument din partea d-lui Tanoviceanu, eu pot zice că am cel puțin acest motiv de a contesta atribuirea d-sale. Dar am și altele să îndrept serios atenția spre Conachi.

Iată-le pe rînd, pornind de la cel mai slab:

1) La Academie traducerea se află în cinci manuscripte cu No. 1697, 1813, 2661, 2700 și 2739.

2) Vol. II, p. 440—441.

3) *Istoria literaturii contemporane* (curs stenografiat) p. 415.

4) *Arhiva*, vol. IX, p. 165 și în special p. 174.

În Conachi ¹⁾ se află o poezie care cuprinde un nume străin:

Dealuri, munți, răspundeți voi
De câte oftări sunați
Și de-a lacrimilor ploți
De câte ori vă udați,
Căci încumplita *Secele*
La necazurile mole
N'arată milă, nici jele.

În manuscriptul *Zimbrului* se afla «tirana M.....». *Sevili*, *Sevile* este în Tragodia lui Lentor numele văduvei lui Chentor, iar văduva este logodită cu Arcas, căruia răposatul «feldmarșal» i-a lăsat-o moștenire. Și Conachi a moștenit cindva o văduvă: I se va fi părut deci că numele Secele ar sta chiar bine potrivit și într'un vers al său. Proba aceasta dovedește cel puțin cunoștința lui Lentor.

Mai departe. În *Metrica* — inedită — a lui Conachi se găsesc și alte probe luate din Tragodia lui Lentor. Și notez îndată că este o regulă a lui Conachi, ca'n *metrica* lui să-și facă anume exemple sau să se citeze pe sine însuși, de la început până la sfârșit. Dacă el nu a făcut o excepție *unică* citind din Lentor, atunci a citat — din traducerea sa, nu dintr'a lui Beldiman. Iată și citatele:

Exemplul explicat la metaforă ²⁾ *amoriul arde*, poate fi luat din scena I din Lentor ³⁾, unde se zice *Amoriul acesta arde* (versul 3). Dar, se va zice, *amoriul «arde»* și aiurea, și la alți autori. Trebuie să fie tocmai din Lentor? Eu cred că scriind *metrica* cam în acelaș timp, în care traducea pe Lentor, metafora îi era proaspătă și de aceea a trecut-o și în *metrică*.

A doua pildă nu lasă într'adevăr nici o îndoială că *metrica* a fost scrisă pe cînd sau curînd după ce-a făcut traducerea lui Lentor. În această pildă se cuprinde încă un nume străin, *Arzili*, care-i luat, ca și Secele, de la o persoană din această tragedie. Aici versurile sînt ⁴⁾:

Rămăi, rămăi sănătoasă, draga me amorezată,
Dar de ți-i mila de mini, vin să te sărut odată.

Avînd nevoie de versuri greșite, Conachi construiește în „meșteșugul stihurilor“ versurile:

Rămăi, rămăi sănătous' *Arzili* 'nger de minuni
Ori m'oi sili a patrund' inima ce ți se supuni.

1) Ed. II, p. 174.

2) Mpt. 137, p. 17.

3) Citez după Mptul 2661, p. 2 și 78.

4) Pag. 118, iar în *Metrică*, p. 13.

Și versul din urmă pare a fi născut din altul, tot din Lentor ¹⁾:

Dar de găudești că cu *sălb.* fără voi mi-i *supuni.*

Nu se poate contesta că versurile din Lentor sburau încă prin capul poetului, cind acesta își formula canoanele metrice și că numai printr'o asociație încă proaspătă de idei a creat versuri nouă atirătoare de cele vechi—ale sale, zic eu.

Dar și traducerea în general face impresia unei lucrări de Conachi. Povestind acum cuprinsul ei, voiu tipări citeve versuri, pentru a înlesni și celor ce nu pot ceti manuscriptul comparația cu stilul lui Conachi.

Tragedia are o compoziție destul de primitivă și adeseori naivă. Ea se va fi părut un cap d'operă Moldovenilor de la 1818—1820, dar nu era. Nu știu încă cine-i autorul ei francez, dar nu mă îndoiesc că purtat un nume celebru.

Rezumind, urmez șirul scenelor:

Sevili, văduva lui Chentor, este logodită cu consulul roman Arcas. Arcas are un fiu, pe Lentor. Andor, ostașul, se crede dator să-i anunțe consulului că între Lentor și Arzili, roabă acum, fică de rege odată, s'a urzit o dragoste mare. Sosind și Arcas, Sevili se crede și ea datoare a-i spune acestuia ce-a auzit de la Andor, ea vorbește chiar de-o căsătorie în taină. Arcas o roagă să cerceteze pe Arzili, deși știe că senatul roman va interveni curînd pedepsind cu moarte pe Lentor, pentru că a dat o bătălie fără aprobarea senatului, dar victorioasă, cu Latinii. De ce Arcas nădăjduște în moartea fiu-său auzim îndată în scena următoare. Căci tocmai acum sosește Arzili și Arcas roagă pe frumoasa fică a Epirului să i deschidă inima, să-l iubească și ea pe el. El este rivalul bătrîn al tinărului Lentor! Arzili îl ține departe; iar el o amenință și pe ea. Arzili întreabă îndată pe confidenta sa ce să creadă despre amenințările lui Arcas. Tenta, mai cu minte, o trimite la Lentor, care tocmai apare. Lentor vine fericit că a bătut pe Latini și că poate depune la picioarele iubitei toată gloria sa tinăra (Act. I, Sc. 5) ²⁾:

Primești-a slugii tale plecată înfăloșare.
Cătă slavă m'ar cuprinde, ingerule minunate,
Când aş şti că pentru mine inimioara ți să bate!
Ceriule, ce fericire când să pot fi tot odată
Biruitoriu în războași și iubit d'amorezată.

Arzili ar fi și ea fericită:

Daș vai mie, când norocul pricinuitoriu de răle
S'ar multămi să te legi numai în ferăle mele,

1) Pag. 120.

2) După manuscriptul 2661, p. 9 v.

El m'ar lovi mai cu milă și mai fără de mânia
 Și intru ace pediapsă aș gusta și bucurie.
 Și toți ranile tale aș pute ca să le vinde
 Căci m'au învățat amorul folositorul descăntec
 Prin cari fără de mila, prin ochii mei săgetată,
 Iubitoara ta săraca s'ar vide mai ușurată ...

dar ea se teme că Romanii nu vor erta pe Lentor, mai ales că ea știe ce simte Arcas. Lentor pleacă vesel la senat.

Actul II începe cu un dialog stingaci al lui Arcas, care hotărăște a lăsa pe fiul său pradă severității disciplinare a senatului. Sositul Lentor, tatăl îi face aspre imputări și-l scoate din casă. Furiosul nu se liniștește nici cînd îi vorbește amicul său Mores—căci are și el un amic—, nici cînd Mores îi dă a înțelege că el a bănuit pricina adevărată a furiei sale, nici cînd îi spune că, murind Lentor, Arzili se va sinucide. Arzili, fată bună, auzise 'n acest timp de-o răscoală a ostașilor și vine să-i spună și lui Arcas, din curată bunătate. Arcas crede că acum este vremea să-i aducă aminte că Lentor este în primejdie, dacă ea nu va iubi pe Arcas! Este o ușurare că sosește Sevili. Sevili liniștește pe Arzili spunîndu-i că Arcas nu i primejdios, deoarece căsătoria cu o străină nu-i îngăduită Romanului. Și dacă ar fi, ea tot nu l-ar lua pe Arcas, nici pentru o împărăție. Cele două femei se 'nțeleg deci bine și Sevili va descrie pe Arcas și mai bine în cortul Arzili, unde se duc.

Dar în actul III Sevili va spune tot și lui Lentor, care sosește, firește, tocmai cînd ea are nevoie de a-i vorbi. Sevili îi dă sfatul să fugă cu Arzili, să nu se expună unei judecăți partinitoare. Lentor nu ascultă, deși este speriat de patima tatălui său. De ce nu i-o fi spus-o Arzili? Dar acum sosește și Arzili!):

Aliargă, slăpîn', aliargă, vino și mă sprijănește.
 Boala me este norocul și amorul cu durere.
 Ah, nu mă lasa, Arzili, să mor fără mîngăiere!
 Ori și unde m'oi întoarce, ori și unde mă voi duce
 Norocul meu tot necazuri și suspinuri îmi aduce
 Și în mijloc de războaie, unde inima îngheață
 Eu mă tem tot o potrivă și de moarte și de viață.
 Ajută-mă, milostivo, la această supărare.

Cu toate acestea, Lentor va crede lesne că Arzili șovăie și că n'ar fi departe de-a iubi și pe tată-său: Atît înțeles dă el unor înfruntări prietenești ale ei!

Ea-l liniștește și în scena următoare Lentor va declama: 2)

O, cuvinte cu dulceață, dar puțin folositoare,
 Ah, pentru amoretul ci-l duc la spânzurătoare!

1) Act. III, sc. 4, p. 24.

2). Pag. 27.

Cum să pot uni odată într'a me nenorocire
 Datoria cinstitii meli și amoriul cu iubire
 Datoria mă oprești, iar amoriul mă 'nvițiază,
 Una mă chiamă la moarte, cealaltă mă 'nvițiază.
 Până când dar am să sufăr atâta împotrivire ?
 Ah, ceriule luminate, nu mă lăsa la piire !
 Dar amoriul mă supune, s'au sfârșit ori ce luptare,
 Ah, iubire părintiască, iartă-mă, că rău mă doare.

La începutul actului IV Lentor este osîndit de senat. Nu știu cum, însă Arcas ar putea să-l mintuiască încă, dacă ar vrea. Sevili vine dar la el și-i cere cu furie să erte pe Lentor. În zadar. Sosește și Mores cu vestea că ostașii lui Lentor se răscoală. Arcas rămîne crud, neclintit.

În actul al cincilea vine și Arzili să se roage pentru ertarea lui Lentor, dar și această a treia rugăciune este zadarnică. Arcas îi stringe mereu cu vorba : Ori mă iubești, ori îl omor ! Astfel Arzili se hotărăște să încerce această cădere : să convingă ea pe Lentor să renunțe la dînsa. Arcas ascultă de-afară. Însă Lentor vorbește cu inimă și Arcas are ce-asculta din gura elocventului său fecior :¹⁾

Spune-mi dar curat, stăpînă, c'ai să mă duci tu la moarte,
 Dacă-mi spui mai înainte că de tine nu am parte.
 De la ori și ciue altul primesc cu bucurie
 A muri pentru amoriul ce m'au supus la urgie
 Ș'aș fi suferit cu pace și neazurilă toale
 Cevor vrăjmașii să-mi facă fără cuvânt de dreptate
 Și s'ar fi merat cu toții de a me statornicie,
 Numai de-ar fi vrut Arzili credincioasă 'n veci să fie.
 S'ar fi ispitit de giaba vrăjmașii să mă cufunde
 De ai fi voit, stăpînă, lângă sân a mă ascunde.
 Și norocul cari poartă ale oaminilor toale
 Nimic n'ar pute să-mi facă di-ai fi păzit tu dreptate,
 De mi-ai fi dișchis și iadul, nu putē să mă mahniască
 Și cu ori și ce primejdii di-ar fi vrut să mă goniască;
 Di-ar fi rădicat Sinatul cu tafăl meu dinpreună
 Și toți Romanii asupră-mi cu gelatul ci-i adună
 N'ar fi putut a mă luci să mă mahnesc de ispravă
 De n'ași fi băut, cumplito, acest pahar de otravă
 Și de n'aș fi vinit astăzi spre deplină mîngiere
 Să-mi aduci în loc de milă cuțatul de îngiunghere.
 Au nu știi că un libovnic, ce din inimă iubești
 Îi bucuos ca să moară pentru chipul ce slăvești ?
 Și mai scump decât credința în lume nimic nu are
 Și 'n mii de rînduri cu lacrimi ț-am cerut-o la picioare.
 Spune-mi tu, nemilostivo, cum di-ai uitat giurămîntul
 Ci mi-ai dat pentru credință cu lacrimi udănd pămîntul.

1). Act. V, sc. 3, p. 38-39 r.

Și cu ce sălbătăcie numeri darurile toate
 Câte să văd de la fire asupra ta răvârsate
 N'am socotit că se poate să primești vr'odinioară
 A fi 'n număr cu vrăjmașii ci fără vină omoară.
 Inima me înșălătă de 'ncredințările tale
 Sufere cu bucurie nenorocirile sale
 Și aprinsă de vâpae dragostilor infocate
 Iș așteaptă ciasul morții fără de a nu să bute,
 Dar nu știe, ticăloasa, mistuita ta plăcere,
 Că de mult alergai însuș ca o jărtvă la junghere.
 N'ar fi primit să petriacă o viață 'ndelungată
 Să fi știut c'a ajunge s'o scurtezi tu astă dată.
 Spune-mi dar, nemilostivo, do este vro o pricină
 Si ce-am greșit, ticălosul, de mă omori fără vină
 Și prin ce feliu de urgie ti-ai poruit eu răutate
 Di-ai ales amoretatul să-l omori cu strămbătate?
 Stăpână, adu-ți aminte că în genunchi la altaruri
 Am jărtvit Dumnezăirii credința noastră drept daruri
 Si, țâindu-ne de mână, ni-am giurat din preună
 Să nu priimim nici unu deosăbită canună.
 Nu le-i indora de mine, că ti-a ajunge pacatul.
 Va vini vreme de-i plauge c'ai perdut amoretatul
 Încai acum primește să-ț ingenunchiu la picioare
 Si să-mi eu și zaoa bună cu suspin de văitare
 Si rămâi încredințată că ori și unde voi merge
 Din gândul meu o menunță chipul tău nu se va șterge
 Iar oi-a fi să mor aice n'oi sămți altă durere
 Decât să mor lângă tine făr' de nici o mângădere.

Arzili nu mai poate continua cu încercarea sa. Lentor se duce deci la moarte. Dar soldații sint în răscoală; poporul se adună; Lentor nu poate fi spânzurat; el se întoarce chiar teafăr la casa tatălui său. Ce copil bun: El se 'ntoarce să-i spună că va muri bucuros, numai consulul să nu pedepsească pe ostașii răsculați, iar Arzilei să i se dea voe să se întoarcă în patria ei. El nu bagă de seamă că ar putea în acest caz să aibă și a treia dorință, să trăiască adecă și el, deoarece de Arzili cea dusă în țara ei nici Arcas nu mai poate fi gelos. Arcas mai nădăjdu-este încă și chiamă gelatul să omoare pe Lentor, de față cu el. Gelatul vine, dar nu poate omori, deoarece Lentor îi mîntuise cîndva viața și el nu i-o poate lua acum pe-a lui. Arcas n'are noroc cu nimeni, pierde curajul, iartă de-odată, foarte pe neașteptate, pe toți și grăește versurile din urmă ale tragediei:

Acum mă deștept din somnul în care mă rătăcisem
 Și năzuiesc eu la moarte, care allora gătisem.
 Părinților toți din lume, priviți această 'ntâmplare
 Și giudecați totdeauna fiii vostri cu 'ndurare.

Arcas se omoară.

Lăsînd la o parte discuția asupra influenței acestei drame cel puțin bine cunoscute lui Conachi—din citate s'a putut vedea limpede, că amorul este zugrăvit ca și 'n poezia lui Conachi și cu dreptate putem conchide că și autorul ei trebuie așezat între părinții acestei poezii—, să ne punem altă întrebare: Cine este eroul tragediei, Lentor, care se va căsători cu Arzili, sau Arcas, care se omoară? De sigur Arcas, deoarece *eroii* mor în tragedii; Arcas este chiar singurul mort al tragediei.

Și-acum să ne aducem aminte ce-a scris la 1830 cunoscutul lui Conachi, Pastiescul:

„Vornicul Costache Conachi... adaogă neîncetat și osteneți de a tălmăci cărți și pentru îndestularea și imbielsugarea sufletului și a dubului, din care s'au păstrat numai Istoria lui Belizarie, romanțul Matilda, Alchibiad, *Tragedia lui Arcas în versuri*, cîteva din Ovidie etc“.

Tragodia lui Lentor este *Tragedia lui Arcas în versuri*: acesta este rezultatul, la care ajung eu, cercetînd, nu afirmînd fără să fi cercetat. Zică-i a lui Lentor, ea este în adevăr a lui Arcas, Pastiescul a putut deci să-i zică așa, chiar dacă manuscrisul lui nu ar fi avut titlul ce i-l dă el. Ce titlu i-a dat Conachi vom ști cînd se va descoperi manuscrisul original ori originalul francez, deoarece este de crezut că logofătul Conachi va fi păstrat titlul originalului¹⁾.

Mai am de adaos o lămurire cronologică. Tragedia lui Arcas fiind mai veche decît anul 1819, meșteșugul stihurilor, care-i posterior, nu poate fi pus prea tîrziu după 1819, deoarece este de admis, fiind-că este fresc, că exemplele din ea au fost contemporane, sau ceva mai vechi, dar încă proaspete în memoria autorului traducerii.

G. Bogdan-Duică

1). Pastiescu a scris despre Arcas, în *Curierul românesc* din 5 Ianuarie 1830, p. 332.